

**ЭДИЙН ЗАСАГ, БИЗНЕСИЙН ӨСӨЛТӨД ЭМЭГТЭЙЧҮҮДИЙН ОРОЛЦООГ
ДЭМЖИХ НЬ: ЖИЖИГ ДУНД ҮЙЛДВЭРЛЭЛИЙН САЛБАР ДАХЬ
ЭМЭГТЭЙЧҮҮДИЙН ОРОЛЦОО, ТУЛГАМДСАН АСУУДЛУУД
(Бодлогын тойм судалгаа)**

Ц. Норовдондог –доктор (PhD)

Ерөнхий мэдээлэл:

Монгол улс дахь эмэгтэйчүүдийн чадавхын үзүүлэлт сонирхолтой дүр зургийг харуулж байна. Нэг талаас, Монгол улс 2014 оны Олон улсын Gender Gap Index (GGI) -ээр дэлхийн 142 орноос 42-т, эмэгтэйчүүдийн эдийн засгийн оролцооны үзүүлэлтээр 10-т эрэмбэлэгдэж байгаа боловч Монгол Улсын Засгийн газраас хамгийн сүүлд гаргасан Бээжин +20-ийн хэрэгжилтийн тайланд "...хотжилтын хурдацтай үйл явц, эдийн засгийн тэгш бус байдлын өсөлт нь хүйсийн тэгш бус байдал, нас болон нийгмийн анги давхаргын ялгаанд суурилсан төрөл бүрийн ялгавартай байдлыг бий болгож байна" хэмээн дурьдсанаас үзэхэд нийгэм, эдийн засгийн бүхий л салбарт жендерийн ялгавартай байдал түгээмэл оршсоор байна.

Судалгаанаас үзэхэд, ардчилсан нийгэмд шилжсэнээр хөдөлмөрийн зах зээл дэх жендерийн ялгавартай байдал нэмэгдсэн бөгөөд ялангуяа эрэгтэйчүүд давамгайл ажилладаг уламжлалт салбарууд болон үйлдвэрлэлийн салбарт эрэгтэйчүүдийн оролцоо илүү байна (UNESCO, 2014). Эмэгтэйчүүд ихэвчлэн эрүүл мэнд, боловсролын салбарт ажиллаж байхад эрэгтэйчүүд барилга, зам тээвэр гэх мэтийн салбарт түлхүү ажилладаг байна (DFAT, 2015). Дэлхийн банкны судалгаагаар, Монгол Улсын нийт эмэгтэй ажиллах хүчний 64% нь албан бус секторт ажилладаг гэсэн тоо байх бөгөөд нийт эмэгтэйчүүдийн 29% нь өрх толгойлсон эмэгтэйчүүд бөгөөд өрхийн орлогоо дангаар бүрдүүлэхийн зэрэгцээ ихэвчлэн албан бус секторт ажилладаг гэсэн байна.

Монгол Улс бол дунджаас доогуур орлоготой, байгалийн баялаг ихтэй хөгжиж байгаа орон юм. Эдийн засгийн огцом өсөлтийн жилүүдэд уул уурхайн салбарын нөлөөгөөр Монгол Улсын эдийн засгийн өсөлт 2013 онд 11,7%-д хүрч байсан бол сүүлийн жилүүдэд уул уурхайн салбарын хөрөнгө оруулалт буурсанаар эдийн засгийн өсөлт буурч байна. Үндэсний Статистикийн Хорооны мэдээнээс үзвэл, 2014 оны байдлаар Дотоодын нийт бүтээгдэхүүн үйлдвэрлэлийг бүрдүүлэгч гол салбарууд нь үйлчилгээний салбар (44.9%), барилга болон аж үйлдвэрийн салбар (32%), газар тариалангийн салбар (14%) байна. Эдгээр салбарууд дахь аж ахуйн нэгжүүдийн 98% нь жижиг дунд бизнес эрхлэгч аж ахуйн нэгжүүд байх боловч нийт дүнгээрээ ДНБ-ний дөнгөж 25%-ийг үйлдвэрлэж, нийт ажиллах хүчний 52% нь эдгээр салбарт ажилладаг гэдгийг судалгаагаар тогтоожээ. (IFC, 2014).

Статистикаас үзэхэд, Монгол Улсад нийт 125169 бүртгэлтэй ААН байгаагаас 65711 нь идэвхтэй үйл ажиллагаа явуулдаг, нийт бүртгэлтэй ААН-үүдийн 80% нь 9 хүртэл ажилтантай жижиг бизнес эрхлэгч аж ахуйн нэгжүүд байна (NSO, 2015). Албан бус судалгаанаас үзэхэд, жижиг дунд бизнес эрхлэгчдийн 60 хувь орчим нь эмэгтэй эзэнтэй байх бөгөөд эмэгтэй бизнес эрхлэгчдийн тооны өсөлт нь эрэгтэй бизнес эрхлэгчдийн тооны өсөлтийн дунджаас доогуур байна. (IFC, 2011). Монгол Улс "Эмэгтэйчүүдийг ялгаварлан гадуурхах бүх хэлбэрийг устгах тухай конвенц" (CEDAW)-д 1981онд нэгдэн орсноор эмэгтэйчүүдийн эдийн засгийн чадавхыг нэмэгдүүлэх явдал нь ядуурлыг бууруулах, эмэгтэйчүүдийн нийгмийн оролцоог нэмэгдүүлэх чухал хөшүүрэг мөн гэдгийг хүлээн зөвшөөрсөн боловч эдийн засгийн салбар дахь жендерийн тэгш бус байдал нь "эмэгтэйчүүдийн эдийн засгийн боломж болон оролцоо"-ны үзүүлэлт доогуур байгаагаар илэрч байна. (World Bank, 2014) Эмэгтэй эзэнтэй жижиг дунд үйлдвэрүүд эдийн засгийн өсөлтөд нөлөө бүхий сегмент болон төлөвшихөд тодорхой саад бэрхшээлүүд тулгарч байна.

Судалгааны зорилго:

Энэхүү бодлогын судалгааны тойм нь Монгол Улсын Жижиг дунд үйлдвэрийн салбарт эмэгтэйчүүдийн оролцоог нэмэгдүүлэх замаар эмэгтэйчүүдийн эдийн засгийн чадавхыг дээшлүүлэх асуудлыг судлахад чиглэгдэнэ. Судалгааны явцад Монгол Улс дахь ЖДҮ-ийн салбарын хөгжлийн өнөөгийн байдлыг жендерийн тэгш байдал, эмэгтэйчүүдийн эдийн засгийн оролцоог нэмэгдүүлэх талаас нь авч үзсэнээр эмэгтэй бизнес эрхлэгчид, ялангуяа шинээр бизнес эрхлэх хүсэлтэй эмэгтэйчүүдэд тулгарч буй асуудал, хүндрэл бэрхшээлүүдийг тодорхойлж холбогдох төрийн болон төрийн бус байгууллагуудад хандан тодорхой санал, зөвлөмж боловсруулан хүргэхийг зорьсон болно.

Асуудлын шинжилгээ:

Жижиг дунд үйлдвэрлэлийн салбар бол Монгол Улсын эдийн засгийн хөгжлийг тодорхойлогч гол салбар бөгөөд нийт ажиллах хүчний дийлэнх нь энэхүү салбарт харьяалагдаж байгааг харгалзан Монгол Улсын Засгийн газраас жижиг дунд үйлдвэрлэлийн салбарыг хөгжүүлэхэд онцгой анхаарч дорвитой арга хэмжээнүүдийг авсаар ирсэн. Жижиг дунд үйлдвэрлэлийн хөгжлийг дэмжих эрх зүйн орчинг бүрдүүлэх тал дээр ахиц дэвшил гарч байгаа бөгөөд Засгийн газраас ЖДҮ-ийг дэмжих, хувийн секторыг идэвхжүүлэх зорилтот хөтөлбөрүүдийг удаа дараа хэрэгжүүлж байна. ЖДҮ-ийг дэмжих эрх зүйн орчны хүрээнд Жижиг дунд үйлдвэрлэлийн тухай хууль (2007), Зээлийн батлан даалтын сангийн тухай хууль /2012/, Санхүүгийн лизингийн үйлчилгээний тухай хууль /2006/, Хөдлөх хөрөнгө болон эдийн бус хөрөнгийн барьцааны тухай хууль /2015/ зэргийг батлан гаргаж, Татварын хуулинд хэд хэдэн удаа өөрчлөлт оруулж ЖДҮ-үүдэд татварын хөнгөлөлт чөлөөлөлт үзүүлсэн нь жижиг дунд бизнесийг дэмжих, санхүүжилтийн механизмыг бий болгоход чиглэсэн чухал алхамууд болсон байна. Засгийн газраас “ Жижиг дунд үйлдвэрлэлийн тухай ” хуульд нийцүүлэн жижиг дунд үйлдвэрлэлийг дэмжих хөтөлбөр батлан хэрэгжүүлж байна.

Бодлого, эрх зүйн хүрээнд авсан арга хэмжээ, хийгдсэн ажлууд нь жижиг дунд үйлдвэрлэлийн салбарын өсөлтийг ерөнхий утгаараа дэмжиж байгаа хэдий ч практикт тулгамдсан олон асуудлууд байсаар байна. Засгийн газрын 2012-2016 онд хэрэгжүүлж буй 3 дахь удаагийн зорилтот хөтөлбөр нь ЖДҮ-дийг эхлэлтийн болон өсөлтийн шатанд нь татварын хөнгөлөлт чөлөөлөлт үзүүлэх, санхүүгийн эх үүсвэр бүрдүүлж хөнгөлөлттэй зээл тусламж олгох, санхүүгийн үйлчилгээний хүртээмжийг нэмэгдүүлэх, захиргааны шат дамжлага, дарамт шахалтыг бууруулах болон зах зээлд бүтээгдэхүүнээ гаргах, инновацийн санаачлагыг нь дэмжих, улмаар ЖДҮ-ийн салбарын эдийн засагт оруулж буй хувь нэмрийг өсгөх, эдийн засгийн бааз суурийг нэмэгдүүлж солонгоруулах зорилт дэвшүүлсэн. Гэвч бодит байдал дээр байдал өөр байна.

ОУВС-ийн 2014 онд хийсэн санал асуулгын судалгаагаар жижиг дунд аж ахуйн нэгжүүдийн 40% орчим нь төр, засгаас явуулж буй бодлого, авч буй арга хэмжээ нь тэдгээр аж ахуйн нэгжүүдийг бизнесээ өргөтгөх, хөл дээрээ босоход тодорхой дэмжлэг болж чадахгүй байна хэмээн үзсэн байна. Тухайлбал, ихэнх ААН-үүд Засгийн газрын хэрэгжүүлж буй хөнгөлөлттэй зээлд хамрагдаж чадахгүй байгаа бөгөөд жижиг дунд үйлдвэрлэлийг дэмжих сангийн хөрөнгийн зарцуулалт тодорхойгүй, Засгийн газрын хөнгөлөлттэй зээл олгох процесс ихээхэн хүнд сурталтай, улс төрчдийн оролцоо их байдаг гэж судалгаанд оролцогсодын ихэнх нь үзсэн байна. Мөн түүнчлэн ЖДҮ-ийн салбарт хэрэгжиж буй эрх зүйн актууд болон Засгийн газраас хэрэгжүүлж буй зорилтот хөтөлбөрүүдийг жендерийн мэдрэмжтэй болгох, эмэгтэйчүүдийн бизнес эрхлэлтийг дэмжих талаар бодлогын хүрээнд тодорхой арга хэмжээ авах шаардлага байна хэмээн үзсэн байна.

Үүнээс үзэхэд эрх зүйн орчин болон Засгийн газрын дэмжлэг үзүүлж буй одоогийн арга механизмыг сайжруулах, шударга хуваарилалтын зарчимд нийцүүлэх шаардлага

практикаас урган гарч байна. Жижиг дунд үйлдвэрийн тухай хуульд зааснаар, хуулиар тавигдаж буй шаардлагыг хангасан жижиг дунд аж ахуйн нэгжүүд нь ЖДҮ-ийн асуудал хариуцсан төрийн захиргааны төв байгууллага /Аж үйлдвэрийн яамны Бодлого зохицуулах, хэрэгжүүлэх газар/-т хүсэлт гарган ЖДҮ эрхлэгчдийн нэгдсэн санд бүртгүүлэх ёстой. ЖДҮ-ийн бүртгэл, мэдээллийн санд бүртгүүлсэнээр ЖДҮ-үүд нь Засгийн газрын хөнгөлөлттэй зээлд хамрагдах, татварын хөнгөлөлт эдлэх, мэдээлэл судалгаа, мэргэжил, арга зүйн дэмжлэг авах, сургалт сурталчилгаанд хамрагдах боломжтой болох юм. Гэвч одоогийн байдлаар эрх бүхий байгууллага жижиг дунд аж ахуйн нэгжийг бүртгэж авахдаа хүйсийн ялгамжтай бүртгэл хийхгүй байгаа учраас судалгааны гол объект болох эмэгтэй эзэнтэй жижиг дунд бизнес эрхлэгчдийн талаарх статистик мэдээллийн олдоц муу байна. Тухайлбал, Монгол улсын хэмжээгээр хичнээн эмэгтэй жижиг дунд бизнес эрхэлж байна, аль салбарт эмэгтэй бизнес эрхлэгчид түлхүү ажиллаж байна, эмэгтэй бизнес эрхлэгчдэд тухайлан ямар бэрхшээл тулгарч байна, цаашид ямар арга хэмжээ авах замаар тэднийг дэмжих нь зохистой байна вэ? гэдэг талаар судалгаа тооцоо хийж бодлогын зөвлөмж гаргахад бэрхшээлтэй байна.

Олон улсын байгууллагуудын гаргасан судалгаа, зөвлөмжөөс харахад эрх зүйн орчны хүрээнд шийдвэрлэх ёстой хэд хэдэн асуудал байгаа нь харагдаж байна. Тухайлбал, 2007 онд батлагдсан “Жижиг дунд үйлдвэрийн тухай” хуульд заасан жижиг дунд үйлдвэрийн хууль ёсны тодорхойлолт нь тухайн ААН-д ажиллагсадын тоо, жилийн орлогын хэмжээнээс хамааруулан хэд хэдэн ангилалаар тогтоосныг эдийн засгийн нөхцөл байдал, төгрөгийн ханшийн хэлбэлзэлтэй харьцуулахад оновчтой бус бөгөөд практикт төдийлөн мөрдөх боломжгүй байна хэмээн судалгаанд хамрагдсан аж ахуй эрхлэгчид болон холбогдох байгууллагууд үзсэн байна.

Хэдийгээр жижиг дунд аж ахуйн нэгжүүд Монгол Улсын хэмжээнд бүртгэлтэй нийт ААН-үүдийн 98% (үүнээс 80% орчим нь бичил бизнес) байгаа хэдий ч тэдгээрийн ДНБ-д оруулж буй хувь нэмэр нь харьцангуй бага (ДНБ-ны 25%), гэтэл тухайн салбарт ажиллагсадын тоо нь нийт ажиллах хүчний 52%-ийг эзэлж байна (IFC, 2014). ОУВС-ийн гаргасан зөвхөн энэ судалгаанаас үзэхэд Монгол Улсад жижиг дунд үйлдвэрийн салбарыг дэмжих хэрэгцээ шаардлага ямар их байгаа нь харагдаж байна.

Өнөөгийн байдлаар төрийн байгууллагуудад ч тэр, банк санхүүгийн байгууллагуудын хувьд ч тэр “эмэгтэй эзэнтэй жижиг дунд аж ахуйн нэгж” гэсэн ойлголт, нэр томьёо бий болж хэвшээгүй байгаа ба эмэгтэй бизнес эрхлэгчдийг эдийн засагт тодорхой хувь нэмэр оруулж буй тусгайлсан сегмент байдлаар авч үзэхгүй байна. Эмэгтэй эзэнтэй ЖДҮ-ийн эрх зүйн тодорхойлолт болон албан ёсны статистик ангилал байхгүй байгаа явдал нь бодлого боловсруулагчид болон шийдвэр гаргагчдын эмэгтэй бизнес эрхлэгчдийг дэмжих санаа сэдлийг идэвхжүүлэх, судалгаа тооцоонд суурилсан жендерийн мэдрэмжтэй бодлого, хөтөлбөр боловсруулах, зөвлөмж гаргах үйл явцыг бэрхшээлтэй болгож байна.

Олон улсын хэмжээнд энэ асуудалд хэрхэн хандаж байна вэ?

Олон улсын хөдөлмөрийн байгууллага (ILO), Олон улсын Эмэгтэй бизнес эрхлэгчдийн хөгжлийн хөтөлбөр (WED)-өөс гаргасан судалгаа, дүгнэлтээр дэлхийн хэмжээний албан ёсны нийт бизнесийн ¾-ийг эмэгтэйчүүд эрхэлж байгаа бөгөөд тэдгээрийн дийлэнх нь өсөлтийн чадавх муутай жижиг болон бичил бизнес байна.

Судалгаанд тулгуурлан эмэгтэйчүүдийн эрхэлж буй бизнесийн өсөлтөд саад болж буй хэд хэдэн нийтлэг асуудал байна гэдгийг судлаач, шинжээчид өндөр давтамжтайгаар тогтоосон байна. Үүнд: институцийн болон эрх зүйн зохицуулалтын хомсдол, санхүүгийн эх үүсвэрийн дутагдал, бизнесийн боловсрол болон ажлын туршлага харьцангуй бага, гадуурхагдах эрсдэл, ашиг орлого багатай өсөж хөгжих боломжгүй салбарт бизнес эрхлэх,

гэрийн эзэгтэйн ачааллыг давхар үүрэх (IFC, 2011) гэх мэтийн асуудлууд байдаг байна. Олон улсын Хувийн ААН-ийн хөгжлийн төв-Center for International Private Enterprise (CIPE)-ийн судалгаанаас үзэхэд эмэгтэйчүүд бизнес эрхлэхэд гарааны шатанд хамгийн их тулгамддаг асуудлууд бол эрх зүй-зохицуулалт талаасаа

- 1) эхлэлтийн хөрөнгийн өндөр шаардлага
- 2) бизнес бүртгэлийн төвөгтэй процедур
- 3) өндөр татвар болон татварын ойлгомжгүй систем
- 4) гэрээ үл хэрэгжих байдал
- 5) тусгай зөвшөөрлийн өртөг өндөртэй шаардлага болон олгох процедурын төвөгтэй байдал зэргийг дурдсан байна.

Энэхүү бодлогын тойм судалгааг гүйцэтгэх явцдаа олон улсын болон үндэсний хэмжээний судалгааны тайлангууд, албан ёсны эх сурвалжууд болон статистик мэдээллүүдийг харьцуулан судалж, судалгааны үр дүн, санал зөвлөмжүүдийг уялдаа холбоотойгоор нэгтгэн шинжилсний үндсэн дээр Монгол Улсад эмэгтэйчүүд бизнес эрхлэх, тэр тусмаа ЖДҮ эрхлэхэд тулгамдаж буй асуудлуудыг дараах байдлаар тодорхойлсон болно. Үүнд:

1. Эмэгтэй эзэн /өмчлөгч/-тэй аж ахуйн нэгжийн албан ёсны хүйсийн ялгамжтай бүртгэлийн систем, мэдээллийн сан бүрдээгүй байна.

Монгол Улсад жижиг дунд үйлдвэрлэлийн асуудал хариуцсан Засгийн газрын холбогдох байгууллагууд, Үндэсний Статистикийн Хороо болон банк санхүүгийн байгууллагууд эмэгтэй эзэнтэй ЖДҮ-ийн бүртгэлийн тусгайлсан ангилалыг үүсгээгүй байна. Судалгааны тайлангуудад дурдсан мэдээллийн эх сурвалжууд өөр өөр, хоорондоо зөрүүтэй байгаа байдал ажиглагдаж байна. Тухайлбал, ОУСБ- IFC's Mongolia Enterprise Survey-д дурдсанаар Монгол Улсын нөлөө бүхий хэд хэдэн томоохон банк, банк бус санхүүгийн байгууллагуудын удирдлагатай хийсэн ярилцлагаас үзэхэд эмэгтэйчүүд дангаараа болон гэр бүлийн хүрээндээ хамтран эзэмшдэг ААН-үүдийн тоо энэ салбарын хэмжээнд нийт бизнесийн 60% орчмыг эзэлж байгаа гэсэн бол Дэлхийн банкны 2013 оны судалгаагаар 38,9 % гэж тооцсон байна. Албан ёсны статистик мэдээллээс энэ тоо баримтыг харъя гэхэд яг ийм ангилалаар гаргасан статистик байхгүй, байсан ч итгэл үнэмшил төрүүлэхүйц биш байна. Учир нь ҮСХ-ны мэдээлэл нь нийт ААН-үүдийн тоо, идэвхтэй, идэвхгүй ААН-үүдийн тоог харуулахаас бус ЖДҮ-үүдийг хуульд заасан ангилалаар нь бүртгэх, үүнээс эмэгтэй эзэнтэй ЖДҮ -ийн статистик мэдээллийг тусгайлан гаргадаг систем алга байна. ЖДҮ-үүдийг албан ёсоор бүртгэдэг ч гэлээ энэхүү процедур нь төвөгтэй, олон шат дамжлага дамжиж олон янзын материал бүрдүүлэх гэх мэтийн хүнд суртал ихтэй байгаагаас ЖДҮ-үүд төдийлөн бүртгэлд хамрагдахгүй байна. ЖДҮ-үүд албан ёсны бүртгэлд хамрагдаж төрийн дэмжлэг авах, хөнгөлөлттэй зээл тусламжид хамрагдах боломжоо тэр бүр ашиглаж чадахгүй байх, албан бусаар үйл ажиллагаа явуулах байдал түгээмэл байна. Ялангуяа эмэгтэй бизнес эрхлэгчид төрийн дэмжлэг, тусгайлсан хөтөлбөрт тэр болгон хамрагдаж чадахгүй байгаа учраас эмэгтэй бизнес эрхлэгчдийг дэмжихийн тулд юуны өмнө ЖДҮ-ийн бүртгэлийн системийг жендерийн ялгамжтай болгож эмэгтэй эзэнтэй ЖДҮ-ийн бүртгэлийн ангилалыг тогтоож өгөх нь чухал байна. Эмэгтэй эзэн /өмчлөгч/-тэй ААН-үүдийн бүртгэлийг тусгайлан гаргаснаар жендерийн ангилал бүхий бизнес эрхлэгчдийн статистик мэдээллийн сан бүрдэж, эмэгтэйчүүдийн бизнес эрхлэлтийг дэмжих бодлого, хөтөлбөр хэрэгжүүлэх, эмэгтэйчүүдийн эдийн засаг дахь оролцоог судлан шинжлэхэд дөхөмтэй болох болно хэмээн үзэж байна.

2. Санхүүгийн эх үүсвэрийн дутагдал нь эмэгтэй, эрэгтэй эзэнтэй ЖДҮ-ийн аль алиных нь хувьд тулгамдсан асуудал бөгөөд ялангуяа эмэгтэй бизнес эрхлэгчдийн хувьд хамгийн хүндрэлтэй асуудал болоод байна.

Арилжааны банкуудын олгож байгаа зээл нь хугацаа богино, өртөг өндөртэй байхаас гадна барьцаа хөрөнгийн шаардлага маш өндөртэй байдаг. Арилжааны банкуудын хувьд хөдлөх хөрөнгийн бүртгэлийн систем одоогоор бүрдээгүй байгаа учраас үндсэндээ үл хөдлөх хөрөнгийг барьцаалан зээл олгож байна. Гэр бүлийн доторх өмчлөлийн эрхийн хувьд нөхөр/хэнэр ялгаатай байгаа учраас ялангуяа эмэгтэйчүүд арилжааны банкнаас зээл авах үедээ барьцаа хөрөнгийн асуудалтай ихээхэн тулгардаг. 1990 онд зах зээлд шилжиж хувьчлал явагдах үед газар, мал болон томоохон үл хөдлөх хөрөнгө ихэвчлэн өрхийн тэргүүний нэр дээр бүртгэгдсэн бөгөөд эмэгтэйчүүд тэр болгон өмчлөх буюу хамтран эзэмших боломжгүй болсон учраас гэр бүлийн өмчлөлд байгаа хөрөнгөө барьцаалж хувиараа бизнес эрхлэх болбол нөхөр болон гэр бүлийн гишүүдээсээ хамтын хөрөнгөө барьцаанд тавих зөвшөөрөл авах, хамтын зөвшилцөлд хүрэх шаардлага гардаг. Жишээлбэл, Дэлхийн банкнаас 2008 онд хийсэн судалгаагаар, судалгаанд хамрагдсан нийт эмэгтэйчүүдийн 88% нь гэр бүлийн эзэмшлийн үл хөдлөх хөрөнгө болон томоохон хөрөнгө өрхийн тэргүүний нэр дээр бүртгэлтэй, зөвхөн 12% нь л хамтран өмчилдөг гэсэн байна. Гэтэл арилжааны банкууд болон банк бус санхүүгийн байгууллагуудаас авсан судалгаагаар (NBFIs) эрэгтэй/эмэгтэй зээлдэгчдийн зээл эргэн төлөлтийн хувийг харьцуулж үзэхэд эмэгтэй зээлдэгчид зээлээ илүү сайн, хугацаанд нь төлдөг гэсэн байна. Банк санхүүгийн байгууллагуудын хувьд эмэгтэй зээлдэгчдийг бизнесийн онцгой сегмент, зах зээлд гарах боломжтой ирээдүйтэй субъект гэдгээр нь анхаарч үзэх хандлага сул байна. Эрх зүйн орчны төгс бус байдал, хуулийн хэрэгжилт сул байгаа зэрэг байдал нь банк санхүүгийн байгууллагуудыг хөдлөх хөрөнгийг барьцаанд авахаас зайлсхийхэд хүргэж байна. Гэтэл (Rockefeller Foundation 2013) судалгаагаар Монголын эмэгтэйчүүд хөдлөх хөрөнгө түлхүү эзэмшдэг гэсэн байна. Хөдлөх хөрөнгийг барьцаалах эрх зүйн орчин бүрдсэн тохиолдолд эмэгтэйчүүдийн барьцаа хөрөнгийн чадавх сайжрах магадлалтай хэмээн үзэж байна. Мөн ЖДҮ-ийн компаниуд, тэдгээрийн орлого ашгийн талаарх хүйсийн ялгамжтай бүртгэл-мэдээллийн систем бий болсон тохиолдолд банк санхүүгийн байгууллагуудын зүгээс эмэгтэй бизнес эрхлэгчдийг тодорхой хэмжээгээр дэмжих, зээл-санхүүгийн үйлчилгээ үзүүлэх боломж нэмэгдэнэ хэмээн үзэж байна. Одоогоор БСБ-ууд барьцаа хөрөнгийн дутагдалтай байгаа байдлаас шалтгаалан эмэгтэйчүүдэд зээл олгох нь эрэгтэйчүүдэд олгосноос илүү эрсдэлтэй хэмээн үзэх хандлагатай байна.

3. Төр, засгийн зүгээс эмэгтэй эзэнтэй ЖДҮ-ийг дэмжих талаар дорвитой арга хэмжээ авахгүй байгаа ба ЖДҮ-ийг дэмжих төрийн бодлого нь жендерийн мэдрэмжгүй хэвээр байна.

ЖДҮ-ийн ААН-ийн хэлбэр, орлого ашиг, жилийн эргэлт болон санхүүгийн эрэлт хэрэгцээний тухайд тусгайлан гаргасан хүйсийн ялгамжтай тооцоо судалгаа байхгүй байгаа учраас төр засгийн зүгээс ЖДҮ-ийг дэмжих бодлого, хөтөлбөрийг хэрэгжүүлэхдээ жендерт суурилсан бодлого хэрэгжүүлж чадахгүй байна. Эмэгтэй бизнес эрхлэгчдийг дэмжих төрийн бодлого үндсэндээ байхгүй гэж хэлж болно. Гэтэл эмэгтэй бизнес эрхлэгчид худалдаа, үйлчилгээ, өргөн хэрэглээний бараа бүтээгдэхүүн үйлдвэрлэлийн салбарт өндөр оролцоотой байж эдийн засгийн суурь салбаруудыг авч яваа бөгөөд тэдэнд төр засгийн дэмжлэг маш их хэрэгцээтэй байгаа нь харагдаж байна. ЖДҮ-үүдэд олгосон Засгийн газрын хөнгөлөлттэй зээлд хичнээн эмэгтэй эзэнтэй ЖДҮ хамрагдсан нь тодорхой бус. Бидэнд олдсон ганцхан судалгаанаас эшлэвэл, “Ноос, ноолуур, оёдол, ногоон байгууламж болон эрчимт мал аж ахуйг дэмжих” Засгийн газрын хөнгөлөлттэй зээлийн хөтөлбөрт хамрагдсан ЖДҮ-үүдийн санхүүжилтийн явцын тайлан мэдээнээс үзэхэд эмэгтэй эзэнтэй ААН-үүд нийт хөтөлбөрт хамрагдсан ААН-үүдийн 60% гэсэн байна. Засгийн газрын ЖДҮ-ийг дэмжих хөтөлбөр, санхүүгийн дэмжлэг, чадавхжуулах

сургалтын хөтөлбөрүүд, менежментийн дэмжлэг эмэгтэй эзэнтэй ЖДҮ-үүдэд ус, агаар мэт хэрэгтэй байгаа боловч эмэгтэйчүүд энэхүү дэмжлэгийг хэрхэн авах, яаж хамрагдахаа мэдэхгүй, тэдэнд зориулсан тусгайлсан бодлого, хөтөлбөр байхгүй байсаар байна. Засгийн газар харьяа яам, агентлагууд, банк санхүүгийн байгууллагаар дамжуулан хөнгөлөлттэй зээл олгох, бизнесийн зөвлөгөө өгөх, мэргэжил арга зүйн туслалцаа үзүүлэх, олон улсын байгууллагуудын төсөл хөтөлбөрт хамруулах ажлууд зохион байгуулдаг ч эмэгтэйчүүд төдийлөн хамрагдаж чадахгүй байна. Засгийн газрын хөнгөлөлттэй зээл болон арилжааны банкны зээлд хамрагдаж чадахгүй байгаа учраас эмэгтэй бичил бизнес эрхлэгчид ихэвчлэн банк бус санхүүгийн байгууллага, ХЗХ-ноос өндөр хүүтэй зээл авах, улмаар бизнес нь өргөжин хөгжихгүй, дампуурах, өр төлбөрт орох байдал ажиглагдаж байгаа бөгөөд энэ нь өрх толгойлсон, дөнгөж хөл дээрээ босохыг хичээж байгаа хувиараа хөдөлмөр эрхлэгч эмэгтэйчүүдийн аж байдалд сөрөг нөлөө үзүүлж нийгмийн олон сөрөг үр дагаврыг авчрах хандлагатай байна.

4. Монголын эмэгтэйчүүд нийгмийн статус, боловсролын түвшингийн хувьд өндөр боловч эдийн засаг дахь оролцооны хувьд харьцангуй доогуур үзүүлэлттэй байна.

Монголын эмэгтэйчүүд аж байдлын уламжлалт хэв маягаа тодорхой хэмжээнд хадгалсаар ирсэн. Тухайлбал монгол эмэгтэйчүүд ихэвчлэн гэр бүлийн хүрээний бизнес эрхлэх хандлагатай байгаа бөгөөд уламжлалт аж байдал, соёлын онцлогоос шалтгаалан гэр бүл, ах дүүсээ дэмжих, нүүдэлчин маягийн бүлсэг хэв маягтай хэмээн үздэг. Өнөө цагийн нийгмийн харилцаанд орохдоо ч гэсэн гэр бүл, ах дүүсээ дэмжих хандлага давамгайлж байгаа учраас эмэгтэйчүүд гэр бүлийн бизнестээ тодорхой үүрэг рольтой байж ААН-ийг өмчилдөггүй ч гэлээ үйл ажиллагаанд нь идэвхтэй оролцож, шийдвэрлэх үүрэг гүйцэтгэсээр байна. Нөгөө талаас монгол эмэгтэйчүүдийн боловсрол өндөр, нийгмийн харилцаанд эрэгтэйчүүдтэй тэгш байдлаар оролцдог нь социализмын үеэс улбаатай юм. 1990 онд зах зээлийн харилцаанд шилжсэн ч гэлээ эмэгтэйчүүдийн нийгэм-эдийн засгийн амьдралд оролцох оролцоо, эрх тэгш байдал хэвээр хадгалагдаж эмэгтэйчүүд эрэгтэйчүүдийн нэгэн адилаар бизнес эрхлэх, эдийн засгийн салбарт тодорхой үүрэг рольтой байх нөхцөл бүрдсэн юм. ОУСБ (IFC, 2014)-ын судалгаанаас үзэхэд, Монгол Улс дахь нийт бизнесийн 45% орчим нь гэр бүлийн бизнес байх бөгөөд энэ нь эмэгтэйчүүд дангаар эзэмшдэг бизнесээс илүү өндөр хувьтай байна. Эмэгтэйчүүдийн нийтлэг онцлог бол зөвхөн бизнес эрхлэх төдий бус үүний хажуугаар үр хүүхэд, гэр бүлээ асран халамжлах давхар давхар үүрэг хариуцлага хүлээдэг учраас харьцангуй ачаалал ихтэй байдаг. Эмэгтэй бизнес эрхлэгчдэд нэн шаардлагатай зүйл бол бизнесийн хүрээнийхэн болон төр, төрийн бус байгууллагынхантайгаа харилцаа холбоо тогтоож мэдээлэл авах, сургалтын болон чадавхжуулах хөтөлбөрт хамрагдах явдал юм. Түүнчлэн эмэгтэйчүүдийн бизнесийг дэмжих олон төрлийн дэмжлэг шаардлагатай байгаа бөгөөд зах зээлд бүтээгдэхүүнээ гаргахад нь дэмжлэг үзүүлэх, зах зээлийг нь хамгаалах, хэрэгцээтэй тоног төхөөрөмж, үйлдвэрлэлийн технологийг олж нийлүүлэхэд нь туслах, татварын болон санхүүжилтийн дэмжлэг үзүүлэх замаар тогтвортой бизнес эрхлэхэд нь дэмжлэг үзүүлэх шаардлага байсаар байна.

5. Эмэгтэй бизнес эрхлэгчид, ялангуяа шинээр бизнес эрхэлж байгаа эмэгтэйчүүдэд чадавх бэхжүүлэх сургалт семинар зохион байгуулах, мэдээлэл сурталчилгааны дэмжлэг үзүүлэх, хамтын ажиллагаагаа хөгжүүлэхэд нь туслах, зөвлөх үйлчилгээ үзүүлэх зэргээр дэмжиж туслах явдал хангалтгүй байна.

Аж үйлдвэрийн яам болон холбогдох бусад төрийн болон төрийн бус байгууллагууд хамтран ЖДҮ эрхлэгчдэд зориулсан сургалт, семинар зохион байгуулах,

чадавхжуулах хөтөлбөр хэрэгжүүлэх болон мэдээлэл хуваалцах, хамтран ажиллах нөхцөл боломжийг нь бүрдүүлэх шаардлагатай байна. Судалгаанаас үзэхэд, Улаанбаатар хотод нийт ЖДҮ-үүдийн 63% орчим нь төвлөрч байгаа (IFC 2013) ба Жижиг дунд үйлдвэрлэлийг дэмжих төв одоогийн байдлаар зөвхөн УБ хот болон харьяа дүүргүүдэд тодорхой хэмжээгээр ажиллаж хөдөө орон нутгийн ЖДҮ-үүд энэ төрлийн үйлчилгээ, дэмжлэгийг төдийлөн сайн авч чадахгүй байна. Мөн түүнчлэн ЖДҮ эрхлэгчдэд зориулсан сургалт, чадавхжуулах хөтөлбөрүүд нь жендерийн мэдрэмжтэй хөтөлбөрт суурилахгүй байгаа учраас эрэгтэй, эмэгтэй бизнес эрхлэгчид, тэдгээрийн чадавх, сургалтын эрэлт хэрэгцээнд суурилсан ялгаатай хөтөлбөрүүдээр сургалт семинар зохион байгуулахгүй байгаа нь харагдаж байна. Эмэгтэй бизнес эрхлэгчдэд зориулсан сургалтыг ганц нэг төрийн бус байгууллага зохион байгуулж байгаа хэдий ч сургалтанд хамрагдаж байгаа бизнес эрхлэгчдийн мэдлэгийн түвшин, эрэлт хэрэгцээнд нийцсэн чанартай сургалтыг зохион байгуулж чадахгүй байна. Жишээлбэл, эрэгтэй, эмэгтэй бизнес эрхлэгчид аль алинд нь маркетинг, борлуулалт, эрх зүйн чиглэлийн сургалт хэрэгцээтэй байдаг бол эмэгтэйчүүдэд бизнесийн өртөг зардлыг тооцох, хүний нөөцийн болон санхүүгийн менежментийн гэх мэтчилэн тусгайлсан сургалт авах эрэлт хэрэгцээ байж болно. Иймэрхүү маягаар тухайн бизнес эрхлэгчдийн бизнесийн үе шат, мэдлэгийн түвшинд суурилсан сургалт семинарыг зохион байгуулж явуулах нь илүү өгөөжтэй байх болов уу. Австрали Улсын туршлагаас үзэхэд, салбарын яам агентлагууд болон эмэгтэйчүүдийн бизнес эрхлэлтийг дэмжих төвүүд нь эмэгтэйчүүдэд зориулсан тусгайлсан бодлого хөтөлбөр хэрэгжүүлж, бараа бүтээгдэхүүнийг нь зах зээлд гаргах, сурталчлах, бизнесийн салбарт манлайлагч эмэгтэйчүүдийн имижийг бүрдүүлэх тал дээр практик ач холбогдолтой олон зүйлийг хийж хэрэгжүүлж байдаг юм байна.

ЗӨВЛӨМЖ

- 1. Хүйсэд тулгуурласан бизнес бүртгэлийн систем бий болгох:** Жижиг дунд үйлдвэрлэлийн /ЖДҮ/ асуудал хариуцсан төрийн захиргааны төв байгууллага /Аж үйлдвэрийн яам/-д бүртгүүлээгүй жижиг дунд үйлдвэрүүдийн хувьд Засгийн газраас хэрэгжүүлж буй ЖДҮ-ийг дэмжих хөтөлбөрт хамрагдах, хөнгөлөлттэй зээл тусламжид хамрагдах боломж нь хязгаарлагддаг учраас Засгийн газрын байгууллагууд ЖДҮ-ийн бизнесийн бүртгэлийн оновчтой системийг нэвтрүүлж, ЖДҮ эрхлэгчдийн бизнесээ бүртгүүлэх хүсэл сонирхолыг нь идэвхжүүлэх, хөхиүлэн дэмжих кампанит ажлыг зохион байгуулах нь зүйтэй байна. Үүний тулд юуны өмнө ЖДҮ-ийн бүртгэлийг хүйсийн ангилалаар гаргахын тулд одоо мөрдөж байгаа бүртгэлийн журамд өөрчлөлт оруулж жижиг дунд аж ахуйн нэгжийг бүртгэх маягт дээр тухайн ААН-ийг өмчлөгч /эзэмшигч/-дийн хүйсийг асуусан асуулт оруулж өгөх нь зүйтэй байна. Аж Үйлдвэрийн Яамны энэхүү бүртгэл нь ЖДҮ эрхлэгчдийн бүртгэл мэдээллийн нэгдсэн санг хариуцан гаргадаг учраас энэхүү санд жендерийн асуулгатай мэдээллийг оруулснаар ЖДҮ үйлдвэрлэл эрхлэгчдийн талаарх мэдээллийг хүйсийн ялгамжтай байдлаар анхан шатны бүртгэлд бүртгэж мэдээлэл судалгаа гаргах, цаашид эмэгтэй бизнес эрхлэгчдэд зориулсан бодлого боловсруулах болон шийдвэр гаргах үйл ажиллагаанд ашиглах боломж бүрдэнэ хэмээн үзэж байна. Энэхүү мэдээлэл судалгааны сан нь албан бус бизнесийг албан ёсны болгож далд эдийн засгийг бууруулах, эмэгтэйчүүдийн бизнес эрхлэлтийг дэмжихэд чиглэсэн зорилтот хөтөлбөрүүдийг боловсруулан хэрэгжүүлэхэд ихээхэн ач холбогдолтой байх болно.
- 2. Засгийн газрын байгууллагууд, Үндэсний Статистикийн Хороо болон холбогдох төрийн болон төрийн бус байгууллагууд, банк санхүүгийн байгууллагуудыг ЖДҮ эрхлэгчдийн талаарх хүйсийн ангилалтай мэдээллийн сан бүрдүүлэх, мэдээ тайлан гаргах үйл ажиллагааг идэвхжүүлэх.**

Эмэгтэйчүүдийн бизнес эрхлэлтийн талаарх бодит байдлыг ойлгоход статистик мэдээлэл нэн шаардлагатай байна. Засгийн газрын байгууллагууд, бүртгэл-статистикийн байгууллагууд болон жижиг дунд үйлдвэрүүдтэй харьцаж ажилладаг бүх байгууллагууд эрэгтэй, эмэгтэй бизнес эрхлэгчдийн талаар хүйсийн ялгамжтай асуулгыг холбогдох маягтад оруулж, мэдээллийг нэгтгэн гаргах тогтолцоо бүрдүүлэх нь чухал байна. Энэхүү зөвлөмж нь Үндэсний статистикийн хороо, Монгол банк, Аж үйлдэрийн яам, Хүн амын хөгжил, нийгмийн хамгааллын яам, Хөдөлмөрийн яам, Хүнс, хөдөө аж ахуйн яам зэрэг Засгийн газрын байгууллагууд болон холбогдох бусад байгууллагуудад хамаарна.

3. **Жижиг дунд үйлдвэрлэлийг дэмжих байгууллагуудын хүрээг тэлж, эмэгтэй бизнес эрхлэгчдэд чиглэсэн сургалт семинарыг эрчимжүүлэх.** Засгийн газрын холбогдох байгууллагууд ЖДҮ-ийг дэмжин ажилладаг бусад байгууллагуудтай нягт хамтран ажиллаж эмэгтэй бизнес эрхлэгчдийг чадавхжуулах, хүрч үйлчлэх хүрээгээ тэлэх хэрэгтэй. Эмэгтэй бизнес эрхлэгчдийн чадавхыг дээшлүүлэхдээ НҮБ-ын Эмэгтэйчүүдийн байгууллагын 7 зарчмыг тусган хэрэгжүүлвэл илүү үр дүнтэй болно. Мөн ЖДҮ-ийг дэмжин ажилладаг байгууллагууд болох ЖДҮ-ийг хөгжүүлэх төв, Бизнес инкубатор төвүүдийн үйл ажиллагааг орон нутагт тэлэх нь чухал байна. Иймэрхүү төвүүд нь эмэгтэй бизнес эрхлэгчдэд шаардлагатай сургалт, семинарыг илүү сайн өгч чадна. Энэхүү сургалт, семинараар дамжуулан бизнес эрхлэгчид маань хоорондоо танилцаж, бизнесээ цаашид хөгжүүлэх тэлэхэд туслах зөвлөх хүмүүсийг олж чадна.
4. **Жижиг дунд үйлдвэрлэлийг дэмжих төрийн болон төрийн бус байгууллагууд хоорондын хамтын ажиллагааг эрчимжүүлэх.** Монгол Улсын Засгийн газар, ЖДҮ-ийг дэмждэг сангууд болон доноруудтай хамтран ажиллаж, эмэгтэй эзэнтэй ЖДҮ-ийг дэмжих үүднээс байгууллагын худалдан авалтыг хийхэд эмэгтэй эзэнтэй жижиг дунд үйлдвэрүүдээс авах квот тогтоож, тэдний санхүүгийн эх үүсвэрийг нэмэгдүүлэн дэмжих боломжтой. Мөн эдгээр оролцогч талуудтай илүү нягт хамтран ажилласнаар ЖДҮ-ийг дэмжих нарийн зохион байгуулалт бүхий цогц санхүүгийн механизм гаргаж ирэх нь маш чухал юм. Төрийн байгууллагууд эмэгтэй бизнес эрхлэгчдийг чадавхжуулах чиглэлээр холбогдох төрийн бус байгууллагууд болон институцуудтай мэдээлэл солилцож, хамтран ажиллах хэрэгтэй байна.
5. **Эмэгтэйчүүдийн жижиг дунд үйлдвэр эрхлэлтийг дэмжих чиглэлээр бодлого боловсруулах, шийдвэр гаргах байгууллагуудын үйл ажиллагааг идэвхжүүлэх.** Монгол Улсын Засгийн газрын дэргэдэх ЖДҮ-ийн Үндэсний хороо болон холбогдох төрийн болон төрийн бус байгууллагуудын зүгээс жендерт суурилсан жижиг дунд үйлдвэрлэлийн бодлого, хөтөлбөр хэрэгжүүлэх тал дээр анхаарч ажиллах нь чухал байна. Засгийн газрын дэргэдэх ЖДҮ-ийн Үндэсний хорооны бүрэлдэхүүнд эмэгтэйчүүдийн төлөөллийг оролцуулах, эмэгтэй бизнес эрхлэгчдийг тусгайлан дэмжих бодлого, хөтөлбөр хэрэгжүүлэх, эмэгтэйчүүдийн бизнес, эдийн засаг дахь манлайллыг нэмэгдүүлэх, бизнесийн үйл ажиллагааг нь сурталчлан таниулах зэрэг олон чухал арга хэмжээг төрийн бодлогын хүрээнд авч хэрэгжүүлэх нь зүйтэй болов уу.